

Я. Р. САМУЙЛІК

Брэст, БрДТУ

**АСАБЛІВАСЦІ ГАВОРКІ ВЁСКИ ЦЕРАБЛІЧЫ
СТОЛІНСКАГА РАЁНА**

Цераблічы – вёска ў складзе Рамельскага сельсавета, што размешчана за 45 км на паўночны ўсход ад раённага цэнтра горада Століна. Паводле даступных нам пісьмовых крыніц Церабліцы (тагачасная назва) вядомыя з канца XVIII ст. Гэта шляхецкае ўладанне ў складзе маёнтка Верасніца Тураўскага графства Пінскага павета Берасцейскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага. У канцы студзеня 2018 г. у вёсцы налічвалася 907 жыхароў і 358 гаспадарак (апошнія статыстычныя даныя па гэтым

населеным пункце атрыманы ад супрацоўніцы Рамельскага сельсавета Любові Іванаўны Акуліч) [2, с. 27; 4; 5, с. 39, 67–71, 119, 333; 6, с. 600; 10, с. 18–19, 623].

Дыялектны матэрыял у вёсцы Цераблiчы (мясцовая назва: *Ц'ерабл'iчы*; жыхары: *ц'ерабл'ук'i*, *ц'ерабл'ук*, *ц'ерабл'iчанка*) быў запісаны ў лютым 2009 года ад мясцовай жыхаркі Наскевіч Праскоўі Аляксееўны, 1920 года нараджэння. Для запісу дыялектнага матэрыялу намi была выкарыстана праграма “Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка” [11, с. 32–35], а таксама т. зв. вялікая (новая) праграма: “Як у вас гавораць?” (рукапіс).

Разгледзім асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя адметнасці гаворкі в. Цераблiчы Столінскага раёна.

У галiне фанетыкі (вакалізм і кансанантызм) гаворцы характэрны наступныя асаблівасці: шасціфанемны склад галосных гукаў – [i], [ы], [e], [a], [o], [y]; захаванне *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных /о к а н н е/ (*вода, дарога, коро́ва, го́лова, мо́локо, по́ночы, го́лод, с'е́но, жы́то, садз'іц'і, трава*); галосны [e] /е к а н н е/ на месцы *е, *ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля губных (*в'есна́, б'е́да, м'ешо́к, в'едро́, н'есо́к*), на месцы *е (*ь) у першым пераднаціскным складзе пасля пярэдняязычных *з, *н, *с, [ц'] < *т, [дз'] < *д (*з'емл'а́, н'ема́, с'ело́, ц'еп'ер, дз'ен'ок*), на месцы *е ў пераднаціскных і паслянаціскных складах (*уз'ела́, ул'едз'еу́, зл'екаўса́, зайец, пам'еу́*); захаванне *o ў новых закрытых складах пад націскам (*бол'ш, воз, вон, вол, пойдз'еш, короўка, нос, стол, кон*); галосны [e] на месцы націскага *ѣ (*л'ес, с'е́но, л'ёто, сн'еу́* і інш.); паслянаціскны галосны [o] ў слове *ве́цер* (*вец'ор*); мяккія губныя перад *е, *ѣ, *і (*в'есна́, б'ереу́, в'ечор, до м'ен'е́, н'ершы́, б'еда́, м'ешо́к, в'едро́, н'есо́к; заб'ірац'і, лов'іц'і, м'іска, н'ісац'і, роб'іц'і*); мяккія пярэдняязычныя *з, *н, *с, [ц'] < *т, [дз'] < *д, *л перад *е (*ь), *і (*з'емл'а́, н'ема́, с'ело́, ц'еп'ер, дз'ен'ок; ал'е, л'едз', пол'е; з'іма́, н'іўка, кос'іц'і, ходз'іц'і; кол'і, л'іпа, л'іц'і, ходз'іл'і*); пераход паўмяккіх *д', *т' перад *е, *і, мяккіх *д', *т' перад націскным *ѣ, мяккага *т' на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку ў зычныя [ц'], [дз'] (*дз'ен', ц'еп'ер; ц'іхо, ходз'іц'і; дз'ед, ц'ен'; вон ходз'іц', нос'іц', воны ходз'іц', нос'іц'*); мяккія заднеязычныя перад [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку (*доўу'е́е, коротк'е́е, ц'іх'е́е*); мяккія заднеязычныя ў гістарычных спалучэннях *гы, *кы, *хы (*доўу'і, коротк'і, ц'іх'і*); зацвярдзенне этымалагічных мяккіх *р, *ж, *ш, *ч, *ц (*пора́док, ўрэх, порезав, рэчка, на дворе́, жар, жы́то, на м'е́жэ, шапка, ол'е́шына, очы, цацка, мо́лодз'іца, це́ўка, цеп, хлопцы́, на концы́* і інш.); захаванне гістарычнага спалучэння “мяккі зычны + Ъ” у інтэрвакальным становішчы (*нас'ен'і́е, з'ел'і́е*); захаванне звонкіх зычных у канцавым

становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі (*воз, дуб, нож, холад, зубка, заўадка, казка, ножка*); губна-зубны [v] у пазіцыі перад галосным (*v'есна, вода, воз, лов'іць і, трава, ўолова, хвойа, на дворе*); паўгалосны [j] у пазіцыі пасля галоснага перад зычным і ў канцавым становішчы (*лаўка, праўда, доўу'і, оўйос, куп'іць*); эпентычны зычны [j] перад гістарычным **ę* пасля ацвярдзелага губнога [m] (*мясо, мята, поміць, ц'еміе*); фрыкатыўны зычны [ɣ] (*ўолова, ўолод, доўу'і, ул'едз'еў, ўрэх, сн'еў, б'ереў*); адсутнасць пратэтычных зычных у словах *ос'ен', оз'еро, остры, ораць і 'араць, очы, онуча*, але: *вул'іца, н'іўодноўо*.

У галіне марфалогіі гаворцы ўласцівы наступныя адметнасці: канчатак *-ем* назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду другога скланення з асновай на мяккі і зацвярдзелы зычны ў творным склоне (*кон'ем, рубл'ем, ножем, іайцём*); канчатак *-е* назоўнікаў жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне (*на м'ежэ, на дворэ, на канце*); канчатак *-і* назоўнікаў жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на цвёрды і мяккі зычны ў месным склоне (*у хаць і, у л'ес'і, у нос'і, у пол'і*); формы клічнага склону агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку (*бабо, мамо; Вал'е, Надз'е, Ман'е*); нулявы канчатак назоўнікаў жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне (*баб, хат, стрэх, доры*); націскны і ненаціскны канчатак *-ы* прыметнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*малоды, стары, малы, новы, добры, хорошы*); націскны і ненаціскны канчатак *-а* ў назоўным склоне адзіночнага ліку жаночага роду (*малода, стара, добра, нова*); націскны канчатак *-ейе* і ненаціскны канчатак *-е* (пераважна) у назоўным склоне адзіночнага ліку ніякага роду (*малодейе, старейе, худейе /мясо/ 'нятлустае /мяса/; добре, салодк'е, хороше, найўране /іайце/ 'аплоднае /яйцо/, але: доўу'ейе, коротк'ейе, ц'іх'ейе, пересланейе /сало/ 'свіное сала са слямі мяса*); суфікс *-ч-* простаі формы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў (*душчы 'дужэйшы, хорошчы*); формы асабова-ўказальных займеннікаў трэцяй асобы мужчынскага, жаночага і ніякага роду адзіночнага і множнага ліку *вон, вона, воно, воны*; формы інфінітыва з асновай на галосны пераважна з суфіксам *-ць і (ходз'іць і, роб'іць і, спаць і, але: расказваць і і расказваць, боронаць і, штурхаць і і інш.)*; формы зваротных дзеясловаў у ініфінітыве з постфіксам *-ца (брацьца, звацьца, умывацьца, роб'іцьца)*; аднаўленне форм інфінітыва на *-ць і* з захаваннем заднеязычных [к], [ɣ] у аснове (*п'екць і, с'екць і, стрыць і*); цвёрды зычны [с] у зваротнай форме дзеяслова (*бойўса, купайўса, бойўса, купўса, н'ешчо зроб'ілосо*); формы дзеясловаў першага і другога спражэнняў у трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку з канчаткамі *-ець, -іць, -уць, -аць (ідз'ець,*

н'ес'еу', *ходз'іц'*, *нос'іц'*, *ідуц'*, *н'есуц'*, *ходз'ац'*, *нос'ац'*); захаванне заднеязычных [к], [у] у аснове дзеясловаў у форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу (*н'екуц'*, *с'екуц'*, *стрыуц'*) [1, с. 96–97; 3, с. 316–318; 12, с. 64, 116, 184–185].

У галіне слоўнікавага складу гаворка таксама мае значную колькасць розных асаблівасцей: *б'елы ўрыб* 'баравік', *бул'к'і на кал'уах* 'бурбалкі на калюгах', *бус'ко* 'бусел', *буйах'і* 'буйкі', *в'еко* 'адтуліна ў жорнах /ручным млыне з двума гладка абчэсанымі круглымі камянямі, пры дапамозе якіх пераціраюць зерне на муку/', *вол'іе* 'валлё /у птушак/', *воўчыіе ўрыбы* 'неядомыя грыбы', *ўскарок* 'скварка /падсмажаны кавалчак сала/', *ўл'ок* 'збан /высокая гліняная пасудзіна, якая звужаецца ўверсе і мае звычайна ручку і носік/', *ўл'іна* 'вапна', *ўдодан'іца* 'падчарыца, падчарка /няродная дачка мужа ці жонкі/', *ўоловасц'ік* 'апалонік /хвастатая лічынка жабы/', *ўромобойіна* 'дрэва, у якое ўдарыў гром /было забаронена выкарыстоўваць гэтае дрэва пры будаўніцтве чаго-небудзь/', *дз'еревланы* 'драўляны', *дз'ана* 'дзядзіна /дзядзькава жонка; цётка/', *дроб'іна* 'драбіны /прыстаўная лесвіца/', *йожык* 'вожык', *жало* 'джала ў пчалы', *заноз* 'стрэмка /востры, тонкі кавалчак дрэва (звычайна), асколак шкла, металу, які залез пад скуру/', *затоўка* 'здор /нутранае свіное сала/', *з'ел'ен* 'недаспелыя плады', *карук* 'страўнік у кабана, свінні', *квасол'а* 'фасоля', *к'ісл'ак* 'сыракваша, кіслае малако', *к'іц'ах'і на ореін'іку* 'суквецце на арэшніку', *козл'ак'і* 'ядомыя грыбы', *коловорот* 'вага ў калодзежным жураўлі', *колышка* 'арэлі, гушчалка', *коц'ер'ева* 'брыца /дробнае пустазелле/', *коўтац'* 'глытаць', *кочеруа*, *ков'ен'а* 'качарга /прылада, якой выграбаюць жар з печы/', *красн'ук* 'падасінавік', *крумкайуц'* 'квакаюць /пра жабы/', *кубло* 'птушынае гняздо', *л'еп'еха* 'аер /расліна з доўгім мечапалобным лісцем і тоўстым паўзучым карэнішчам, якая мае своеасаблівы востры пах/', *марк'етун* 'маркач /некастрыраваны самец авечкі/', *мл'інце* 'бліны /мучны выраб, спечаны на патэльні/', *міасо худейе* 'нятлустае мяса', *найўране йайце* 'аплодненае яйцо', *ноў'ец'* 'ногаць', *нос'іл'іцы* 'насілы', *об'ер'емок* 'бярэмя, ахапак', *обложны дождж* 'заліўны дождж', *одрына* 'гумно', *оц'ежарок* 'стажар'е /месца, дзе стаяў стог/', *ошкурцац'* 'акорваць /ачышчаць дрэва (бярвенні, жэрдкі і інш.) ад кары/', *палац'* 'ачышчаць абмалочанае збожжа', *п'ер'іе* 'лісце цыбулі', *п'ер'есланейе сало* 'свіное сала са слямі мяса', *п'ечурка* 'шампіньён', *п'ора* 'плаўнікі /орган руху ў рыб і водных жывёл', *подворок* 'маёнтак /зямельнае ўладанне памешчыка, пана і пад./', *подпаразаца хвартухом* 'завязаць фартух', *полудз'ен* 'сярэдзіна дня /поўдзень/', *полудз'ен* 'абед /час яды/', *поночы* 'цёмна', *потапцы* 'цура /страва, прыгатаваная з сырой вады, кавалкаў хлеба з соллю або цукрам ці з малака і кавалкаў хлеба і інш./', *похмарок* 'воблака', *поц'еробы* 'мясцовасць «прамежкая» паміж балотам і грудом

/выщерабленае месца ад хмызняку (лесу) пад сенажаць, поле і інш./, *поц'еруха* 'буйныя адходы пры ачыстцы абмалочанага збожжа', *пташка* 'пташка', *пужално* 'пугаўё /дзяржанне, да якога прымацоўваецца пуга/', *пуха* 'пятка /тупы канец яйца/', *разанк'і* 'бульбяны суп /звычайна засквараны салам/', *сажа* 'спарыння /буйное чорнае зерне, якое часам вырастае ў коласе жыта/', *сажа* 'хвароба ў выглядзе сажы ў коласе', *с'ен'н'ік* 'матрац, набіты саломай ці сенам', *с'ено урабл'ам'і счын'ац'і* 'пластаваць сена граблямі', *скорка* 'акраец хлеба', *слон* 'услон', *соўн'эчн'ік* 'сланечнік', *стрёлка* 'кветканоснае сцябло ў цыбулі', *стус* 'капец бульбы /звычайна круглай формы/', *тоўчанка* 'таўчоная бульба /пюрэ/', *трава сочна* 'сакавітая трава', *удырыц* 'выцяць', *цадз'ілок* 'цадзілка /кавалак палатна або іншае прыстасаванне для працэджвання чаго-небудзь (пераважна малака)/', *ц'эртка* 'тарка /прадмет кухоннага ўжытку для раздроблення, расцірання, напрыклад, бульбы/', *цурка* 'палачка для вязання снапоў', *ц'уц'ун* 'тыгунь', *чабрец* 'чабор', *чел'ус'ц* 'чалеснікі /уваходная выемка ў печы/', *шан'ка* 'кашэль /вялікая кашолка, звычайна з лучыны/', *шкорлуна* 'шкарлупіна /цвёрдая абалонка яйца/', *шыга* 'іглаподобнае лісце хвойных дрэў і кустоў'.

Такім чынам, гаворка в. Цераблічы Столінскага раёна характарызуецца цэлым комплексам фанетычных, марфалагічных і лексічных асаблівасцей і адносіцца да ўсходнепалескай групы гаворак паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы [7; 8, с. 174–176; 9].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1980. – 303 с.
2. Брестская область [Карты] : общегеогр. атлас / сост. и подгот. к печати РУП «Белкартография» в 2003 г. ; ред. Н. И. Шлык. – 1 : 200 000, 2 км в 1 см. – Минск : Белкартография, 2003. – 33 с.
3. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
4. Цераблічы [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki/Цераблічы>. – Дата доступу: 25.01.2019.
5. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 4 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2013. – Т. 2. – 2013. – 347 с.
6. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя : у 15 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2007. – Т. 4, кн. II : Брэсцкая вобласць. – 608 с.

7. Клімчук, Ф. Д. Дыялектнае ўзмежжа ў Ніжнім Пагарыні / Ф. Д. Клімчук // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі : матэрыялы Рэсп. навук. канф. (да 70-годдзя з дня нараджэння праф. Г. М. Малажай), Брэст, 20–21 сакав. 2008 г. / Брэст. дзярж. ун-т ; рэдкал.: М. І. Новік [і інш.]. – Брэст, 2008. – С. 35–37.

8. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.

9. Крывіцкі, А. А. Паўднёва-заходні дыялект / А. А. Крывіцкі // Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1994. – С. 415–417.

10. Памяць: Столінскі раён : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / рэдкал.: Г. К. Кісялёў [і інш.]. – Мінск : БелТА, 2003. – 640 с.

11. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэст. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.

12. Янкоўскі, Ф. М. Гістарычная граматыка беларускай мовы : вучэб. дапам. для філал. фак. пед. ін-таў / Ф. М. Янкоўскі. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1983. – 271 с.